

BERNADETA WILK
Archiwum Nauki PAN i PAU
ORCID: 0000-0003-2518-3897

ANTONIEGO WAGI „DZIENNIKI PODRÓŻY” DO EGIPTU

Słowa kluczowe: Antoni Waga, Aleksander Branicki, Konstanty Branicki, Egipt, podróż

Antoni Waga (1799–1890), zoolog, pionier entomologii stosowanej, nauczyciel warszawskich szkół średnich, bibliofil, erudyta, członek Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (dalej: TNK) i Komisji Fizjograficznej TNK (od 1873 r. Akademii Umiejętności), uczestnik wielu wypraw naukowych do krajów śródziemnomorskich, a także Afryki oraz Bliskiego Wschodu. Podróże Antoniego Wagi wynikały nie tylko z pragnienia poznania odległych zakątków świata i ich kultur, ale przede wszystkim z przyrodniczych zainteresowań uczonego i jego kolekcjonerskich pasji entomologicznych¹. Prezentowane poniżej fragmenty „Dzienników podróży” dotyczą wspomnień z podróży Antoniego Wagi do północno-wschodniej Afryki i obejmują relacje badacza z pobytu w Egipcie w 1864 r. oraz w 1879 r. „Dzienniki podróży” pochodzą ze spuścizny Antoniego Wagi przechowywanej w Archiwum Nauki PAN i PAU sygn. K III–141².

Na przełomie lat 1863/1864 polscy arystokraci, kolekcjonerzy, donatorzy nauki i sztuki, bracia Aleksander (1821–1877) i Konstanty (1824–1884) Braniczcy³,

¹ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rkps 1354 (Materiały biograficzne: Antoni Waga); F. Chłapowski, *Antoni Waga*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, t. 18, 1891, z. 2, s. 474–476; A. Ślósarski, *Antoni Waga*, „Wszecchświat”, t. 9, 1890, nr 48, s. 753–755; K. Stronczyński, *Zbiory ś. p. prof. Antoniego Wagi*, „Wszecchświat”, t. 10, 1891, nr 40, s. 625–628; *idem*, *Zbiory ś. p. prof. Antoniego Wagi*, „Wszecchświat”, t. 10, 1891, nr 41, s. 643–647; J. Śliwa, *Starożytny Egipt oczami Polaków. Słownik biograficzny egiptologów, archeologów i badaczy pokrewnych dziedzin, podróżników i kolekcjonerów oraz literatów i malarzy zafascynowanych przeszłością i teraźniejszością Egiptu*, Kraków 2019, s. 322; M. Maciuk, J. Laskosz, *Z dziennika Antoniego Wagi... Karlowe Wary i Praga – 1868 rok*, „Historia Slavorum Occidentis” 2015, nr 1, s. 94–113.

² Archiwum Nauki PAN i PAU, Spuścizna Antoniego Wagi (1799–1890), sygn. K III–141, j.a. 58 (Antoni Waga, „Dzienniki podróży”. Egipt 1864), rkps, b.p.; Archiwum Nauki PAN i PAU, Spuścizna Antoniego Wagi (1799–1890), sygn. K III–141, j.a. 59 (Antoni Waga, „Dzienniki podróży”. Egipt 1879), rkps, s. 1–7.

³ A. Maciesza, *Aleksander Branicki (1821–1877)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 297–298; Redakcja, *Konstanty Branicki (1824–1884)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 2, *op. cit.*, s. 407.

zorganizowali i sfinansowali ekspedycję do Egiptu, w której również wzięli udział. W wyprawie uczestniczyli ponadto: nestor polskich zoologów Antoni Waga, piętnastoletni Władysław Branicki (1848–1914)⁴, syn Aleksandra, oraz dr Skuratowski⁵. Aleksander Branicki wyruszył do Egiptu w sierpniu 1863 r. z Saratowa nad Wołgą, gdzie został zesłany za poparcie powstania styczniowego⁶, i przybył do Egiptu wcześniej niż brat Konstanty, który w towarzystwie Antoniego Wagi (i psa myśliwskiego z Montrésoru) wyjechał z Paryża 18 listopada 1863 r. i przez Włochy 31 grudnia 1863 r. dotarł do Aleksandrii⁷. Egipska wyprawa Branickich i Antoniego Wagi miała charakter wyprawy poznawczo-archeologicznej i przyrodniczej, czego dowodem jest relacja Antoniego Wagi opublikowana w „Tygodniku Ilustrowanym”:

W szlachebnym domu pana hrabiego Aleksandra Branickiego zastałem osoby pełne światła, a wszystkie po drugi już raz przybyły na zwiedzenie Egiptu, kraj ten zatem znały i miały wszelkie pomoce zwiedzającemu potrzebne: książki, karty geograficzne, nawet przedmioty nie tylko archeologowi, ale i naturaliście przydać się mogące; posiadały oraz znajomość zwyczajów i języka miejscowego [...]. P. hrabia Aleksander Branicki, tyle uczyniwszy dla wzrostu botaniki w swoich okolicach rodzinnych, w Egipcie stał się entomologiem, i zamiłowanie to w synie swoim do tego stopnia własnym przykładem rozwinął, że połączenie tych usiłowań stało się następnie niewyczerpiętym dla mnie źródłem coraz nowych badań, postrzeżeń i odkryć⁸.

Mecenat rodziny Branickich i wyprawa Antoniego Wagi do Egiptu w 1864 r. stanowiły ważny etap w rozwoju historii nauki w Polsce. Podczas

⁴ J. Seruga, *Władysław Branicki (1848–1914)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 2, *op. cit.*, s. 412–413.

⁵ C.Z. Gałczyńska, *Aleksander Branicki (1821–1877) pierwszy polski archeolog-amator nad Nilem*, „Materiały Archeologiczne”, t. 40, 2015, s. 278. Zachowana w spuściznie Antoniego Wagi korespondencja doskonale ilustruje wieloletnią przyjaźń uczonego z członkami magnackiego rodu Branickich. Antoni Waga regularnie bywał w posiadłości Branickich przy paryskiej Rue de Penthièvre oraz w zamku Montrésor. Zob. Archiwum Nauki PAN i PAU, Spuścizna Antoniego Wagi (1799–1890), sygn. K III–141, j.a. 560 (Korespondencja rodziny Branickich do Antoniego Wagi z lat 1863–1888, rkps, druk, b.p.); P. Daszkiewicz, D. Iwan, *Listy Ludwika Młokosiewicza (1831–1909) do Antoniego Wagi (1799–1890) – interesujące świadectwo polskiej obecności na Kaukazie i historii nauk przyrodniczych w XIX wieku*, „Echa Przeszłości” 2020, 21/1, s. 314–315; *idem*, *List Antoniego Wagi (1799–1890) do Konstantego Branickiego (1824–1884) – interesujący przyczynek do historii Gabinetu Zoologicznego*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Przyroda”, R. 28: 2022, s. 2.

⁶ C.Z. Gałczyńska, *Aleksander Branicki (1821–1877)...*, *op. cit.*, s. 278.

⁷ Archiwum Nauki PAN i PAU, Spuścizna Antoniego Wagi (1799–1890), sygn. K III–141, j.a. 58 (Antoni Waga, „Dzienniki podróży”. Egipt 1864), rkps, b.p.

⁸ A. Waga, *Pobyt w Kairze*, „Tygodnik Ilustrowany” 1865, nr 286, s. 100–101. W 1858 r. Aleksander Branicki wraz z żoną Anną Niną Hołyńską (1824–1907) i synem Władysławem (1848–1914) odbył podróż do Egiptu. Zob. C.Z. Gałczyńska, *Aleksander Branicki...*, *op. cit.*, s. 276–277; J. Śliwa, *Stanisława Tarnowskiego wyprawy do Kairu (1858) i Wilna (1878)*. *Komentarz archeologiczny*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, R. 50: 2005, s. 181–186.

pobytu w Afryce Antoni Waga poznawał różne aspekty otaczającej go kultury, co jest bez wątpienia istotnym przyczynkiem dla poznania dziejów Egiptu w drugiej połowie XIX w., jednak najważniejszym następstwem tej egzotycznej ekspedycji naukowej są pozyskane okazy zoologiczne, które wzbogaciły Gabinet Zoologiczny w Warszawie⁹. Gabinet Zoologiczny (obecnie Muzeum i Instytut Zoologii Polskiej Akademii Nauk) powstał w 1819 r. przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim, poszerzył swoją działalność i rozwinął badania w latach 1862–1890, kiedy funkcję kustosa Gabinetu pełnił ornitolog Władysław Taczanowski (1819–1890)¹⁰. Miejsce to skupiało polskich przyrodników zajmujących się problematyką z dziedziny systematyki i zoogeografii zwierząt. Władysław Taczanowski nawiązał współpracę z Konstantym i Aleksandrem Branickimi, którzy objęli stałym patronatem Gabinet Zoologiczny, finansując zagraniczne ekspedycje naukowe do Ameryki Południowej i Afryki. Rezultatem wypraw były zebrane okazy fauny, które powiększały kolekcję zoologiczną Gabinetu¹¹. Z listów Władysława Taczanowskiego pisanych do Antoniego Wagi wynika, że w wyprawie magnatów Branickich i Antoniego Wagi do Egiptu w 1864 r. widział on możliwość pozyskania do zbiorów Gabinetu wyjątkowych okazów faunistycznych oraz udzielał porad i wskazówek, jak prawidłowo preparować i przechowywać zoologiczne zdobycze:

Zapewne WPan trafiasz w Egipcie na porę niekorzystną na zbieranie owadów i zapewne na inne części trzeba będzie zwrócić uwagę. Nabycie pięknego krokodyla, o jakim P. hr. Branicki marzył przez drogę, byłoby dla nas bardzo pożądane, ale dobre przyrządzenie skóry będzie kłopotliwe i niełatwe [...]. Nie wiem, czy WPan wzięł z Paryża zapas mydła arsenikowego do smarowania skór, w braku tegoż dobrze używać tytoniu do ich przesypania przy pakowaniu, a następnie, gdy pudło będzie szczelnie zamknięte, można być pewnym, że ich owady nie popsują [...]. Nie jednak nie narzucam i zostawiam zupełnie uznaniu i doświadczeniu W Pana Dobrodzieja, pragnąłbym jednak, aby nasz Gabinet miał pamiątkę z wycieczki – której odżałować nie mogę¹².

Ekspozyty zdobyte w Egipcie stanowiły jeden z pierwszych tak licznych darów, które powiększyły zbiór Gabinetu Zoologicznego. Taczanowski pisał:

⁹ Z. Fedorowicz, S. Feliksiak, *150-lecie Gabinetu Zoologicznego w Warszawie (1818–1968)*, „Memorabilia Zoologica. Nowa Seria 1”, Warszawa 2016, s. 18.

¹⁰ W latach 1866–1867 Aleksander i Konstanty Branicki, Władysław Taczanowski, Antoni Waga oraz Franciszek Kandyd Nowakowski (1813–1881) uczestniczyli w wyprawie do Algierii. Zob. *Z dziejów Gabinetu Zoologicznego w Warszawie. Materiały z wyprawy do Algierii (1866–1867)*, „Memorabilia Zoologica. Nowa Seria 2”, Warszawa 2017.

¹¹ R. Tarkowski, *Konstanty Jelski (1837–1896). Przyrodnik i badacz Ameryki Południowej*, Kraków 2011, s. 13.

¹² Archiwum Nauki PAN i PAU, Spuścizna Antoniego Wagi (1799–1890), sygn. K III–141, j.a. 93 (List Władysława Taczanowskiego z dnia 20 XII 1863 roku do Antoniego Wagi, rkps, k. 64v, 65); W. Taczanowski, *Listy do Antoniego Wagi, Konstantego Branickiego i Benedykta Dybrowskiego*, oprac. K. Kowalska, A. Mroczkowska, B. Zielińska, „Memorabilia Zoologica”, Wrocław 1964, s. 50–51.

Racz Szanowny Profesor podziękować tymczasowo ode mnie Panu Hrabiemu za tak znakomite dary dla naszego Gabinetu, które są tym miłsze dla nas, że są pamiątką z podróży Panów, i że to jest pierwszy tak znaczny upominek od czasów istnienia zakładu i gdyby się więcej znalazło podobnych dobrodziejów, zbiory nasze inaczej by wyglądały jak dotąd. [...] Przystępuję teraz do zdania sprawy ze stanu przesyłki¹³.

Opis pozyskanych w Egipcie przez Aleksandra i Konstantego Branickich oraz Antoniego Wagę obiektów opublikował Władysław Taczanowski w „Bibliotece Warszawskiej”:

Redakcja Biblioteki Warszawskiej [...] włożyła na mnie obowiązek podania obszerniejszej wiadomości o darze uczynionym Gabinetowi warszawskiemu przez panów hrabiego Konstantego Branickiego i profesora Antoniego Wagę, z okazji zebranych w podróży naukowej po Egipcie i Nubii. Z prawdziwą przyjemnością wywiązuję się z tego zadania, godzi się bowiem czyny podobne podawać do wiadomości publicznej i przedstawiać je za przykład innym oświeconym podróżnikom, rozproszonym po różnych okolicach Europy i innych części świata. Wiadomo jest z doświadczenia, że wszystkie zakłady tego rodzaju, rozrządzające po większej części szczupłymi funduszami, nie są w stanie dochodzić do pożądanej zamożności, jeżeli usiłowania osób prywatnych nie przyjdą im w pomoc; mnóstwo nawet potrzebują przedmiotów, których w drodze handlowej za żadną cenę nabyć nie można¹⁴.

Gabinet Zoologiczny zyskał kilkadziesiąt eksponatów: **ssaków** (8 gatunków, 13 okazów), **ptaków** (49 gatunków, 63 okazy) – „Ptaki najobficiej są reprezentowane w tej przesyłce, zawdzięczać to należy prócz hr. Konstantemu Branickiemu który je strzelał, synowi hr. Aleksandra Władysławowi, które je starannie razem z prof. Wagą preparował, nauczywszy się tego poprzednio w Paryżu”¹⁵, **gadów** (13 gatunków, 29 okazów) – „Najwięcej jednak ozdabiają zbiór zwierząt tej gromady dwa krokodyle po 3 metry długie, które p. hrabia zastrzelił, a preparator w Kairze wystawił całkowicie”¹⁶, **ryb** (6 gatunków, 9 okazów), **mięczaków** (8 gatunków muszli), **stawonogów** (3 gatunki krabów i skorpion) oraz **owadów** (104 gatunki, 224 okazy)¹⁷.

Poświęcenie i wytrwałość w zebraniu takiego kompletu, jakim panowie wyżej wymienieni obdarzyli Gabinet zoologiczny, ten tylko ocenić potrafi, kto zna trudności i ciągle przeszkody, jakich doznają podróżujący naturaliści zmuszeni zbierać, przygotowywać i zabezpieczać od licznych kłesk wśród trudów podróży, w braku stosownego miejsca, koniecznych przygotowań, przy przeciwnościach klimatu i niedoświadczeniu ludzi do pomocy używanych. Nigdy

¹³ Archiwum Nauki PAN i PAU, Spuścizna Antoniego Wagi (1799–1890), sygn. K III–141, j.a. 93 (List Władysława Taczanowskiego z dnia 6 VII 1864 roku do Antoniego Wagi, rkps, k. 74–74v); W. Taczanowski, *Listy do Antoniego Wagi...*, op. cit., s. 59.

¹⁴ W. Taczanowski, *Wiadomość o okazach zwierząt egipskich darowanych Gabinetowi Zoologicznemu*, „Biblioteka Warszawska”, t. 3, 1864, s. 493.

¹⁵ *Ibidem*, s. 495.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, s. 495–496.

też z podobnej podróży nie ocali się wszystkiego co się zebrało; świeży tego przykład przedstawia nam ostatnia, najwięcej nas obchodząca, a w której zmarnowało się także mnóstwo przedmiotów z wielkim trudem i starannością gromadzonych. P. hr. Branicki dzielny myśliwy upolował mnóstwo zwierząt ssących znakomitej dla nas ważności, z których małą liczbę zdołano ocalić; najdotkliwszą z tego jest strata dwóch okazałych Muflonów (*Ovis musimon*), których skóry z powodu braku dogodnego miejsca na barce niszczyły. Profesor Waga z zebranej przez siebie kolekcji gadów postradał wszystkie okazalsze okazy węzów i jaszczurek, które się w spirytusie wskutek gorąca zepsuły, a z kolekcji owadów, których część do swojego zbioru na mice ponaklejał, resztki tylko do nas doszły; rozbito mu bowiem przez barbarzyńskie obchodzenie się z pakunkami na kolei żelaznej z Kairu do Aleksandrii pakę, mieszczącą te delikatne przedmioty, w skutku czego większa ich część straconą została. Parę zaś okazałych raków *Scyllarus latus*, pracowicie w Aleksandrii wypreparowanych, Włoch służący w hotelu wyrzucił; nie znalazło się prócz tego w przesyłce wielu okazów, o zebraniu których prof. Waga listownie mi donosił, jak np. Żółwia nilowego *Tryonyx*, którego straty najwięcej żałować wypada¹⁸.

Z wyprawy przywieziono również dwa egipskie sarkofagi z mumiami, które zdeponowane zostały w utworzonym przez Hipolita Skimborowicza (1815–1880)¹⁹ Muzeum Starożytności Uniwersytetu Warszawskiego, a następnie w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie²⁰.

Prócz wymienionych nabytków czysto zoologicznych, dar ten obejmował przedmioty znacznej wartości, kwalifikujące się do innych zakładów, jako to: piękną mumię dorosłego mężczyzny, kości drugiej rozsypanej w drodze, które będą użyte na złożenie szkieletu; mumię ibisa, krokodyla, wiązeczki mumii drobnych krokodyli, szkielet zwierzątka szczurowatego *Meriones pygargus* i okazy nasion roślin afrykańskich²¹.

Biblioteka Akademii Umiejętności²² otrzymała w darze pięć koptyjskich rękopisów liturgicznych kupionych w Egipcie przez hrabiego Aleksandra Branickiego i ofiarowanych drowi Skuratowskiemu²³. „Profesor Waga przywiózł od dra Skuratowskiego ze Stawiszcz pięć manuskryptów koptyjskich jako zdobycz z podróży po wschodzie przez hr. Branickiego odbytej”²⁴. „Jeden zamieszczono w Muzeum, a cztery w bibliotece”²⁵.

¹⁸ *Ibidem*, s. 493–494.

¹⁹ R. Skręt, *Hipolit Skimborowicz (1815–1880)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 38/1, z. 156, Warszawa 1997, s. 159–161.

²⁰ C.Z. Gałczyńska, *Pierwsze sarkofagi egipskie w Polsce. Z historii zbiorów zabytków antycznych*, „Materiały Archeologiczne”, t. 39, 2013, s. 246; *eadem*, *Aleksander Branicki...*, *op. cit.*, s. 279–280.

²¹ W. Taczanowski, *Wiadomość o okazach...*, *op. cit.*, s. 496.

²² Obecnie Biblioteka Naukowa PAU i PAN.

²³ Biblioteka Naukowa PAU i PAN, Dział Zbiorów Specjalnych, sygn. rkps 1027, 1028, 1029, 1030. Zob. J. Czubek, *Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie*, Kraków 1906, s. 170.

²⁴ Archiwum Nauki PAN i PAU, Towarzystwo Naukowe Krakowskie, sygn. TNK–29 (Dziennik podawczy korespondencji z lat 1860–1872, nr 219, rkps, k. 97); Biblioteka Naukowa PAU i PAN, Dział Zbiorów Specjalnych, sygn. rkps 3697 (Księga Darów 1859–1871, l. 1164, rkps, k. 54v).

²⁵ Archiwum Nauki PAN i PAU, Towarzystwo Naukowe Krakowskie, sygn. TNK–29 (Dziennik podawczy korespondencji z lat 1860–1872, nr 47, rkps, k. 100v).

Antoni Waga wyjechał raz jeszcze do Egiptu w 1879 r. jako osiemdziesięcioletek w towarzystwie Ksawerego Branickiego (1816–1879)²⁶, jego żony Pelagii i kilku innych osób. O podróży, jak i o samym pobycie entomologa w Afryce wiadomo niewiele. Dnia 6 października 1879 r. Antoni Waga koleją żelazną wyruszył z Warszawy do Krakowa, następnie przez Wiedeń, Włochy i Grecję przybył do Egiptu 30 października 1879 r.²⁷ W „Dzienniku” uczony relacjonuje swoją wizytę w Aleksandrii i Kairze, podkreślając, jak bardzo zmieniły się te miasta od czasu jego ostatniego pobytu w 1864 r. Jak wynika z korespondencji, i tym razem uczestnicy wyprawy oferowali swoją pomoc Władysławowi Taczanowskiemu i kierowanemu przez niego Gabinetowi Zoologicznemu w pozyskaniu rzadkich okazów zoologicznych:

Trudno mi wskazywać, co by z wycieczki Państwa mogło się przydać naszemu Gabinetowi. Mamy już wcale zamożną reprezentację fauny egipskiej, brak jest kilku jednak ciekawszych reprezentantów, jak np. fenneka, ichneumona, wielkiego żółwia (*Tryonyx*), prostoszpona (*Centhropus*). Gdyby się który z nich dał zdobyć, byłoby to bardzo pożądane. Prócz tego wszelkie nietoperze, myszy i jaszczurki zbierać warto do spirytusu, bo są między nimi brakujące nam gatunki²⁸.

Autorce artykułu nie udało się dotrzeć do informacji, jakie okazy udało się pozyskać dla Gabinetu oraz ile dni Antoni Waga spędził w Afryce. Zapisy w „Dzienniku” obejmują tylko dwa dni pobytu badacza w Egipcie i być może urywają się z powodu nagłej choroby i śmierci Ksawerego Branickiego:

Wagę spotkała także niemiła niespodzianka: wyjechał na zimę do Egiptu z Ksawerem Branickim i gdy dojechali do Sioul, Branicki zachorował i w 3 dni umarł. Szczęściem, że było liczne towarzystwo i stary profesor nie potrzebował myśleć o kłopotach, owszem nim się jeszcze zajęto. Wracają i 8° t.m. mają stanąć w Marsylii z Nieboszczykiem²⁹.

Przyjmując za datę zgonu Ksawerego Branickiego 22 listopada 1879 r. oraz biorąc pod uwagę krótki okres choroby poprzedzającej śmierć, zastanawiające wydaje się, że Waga zakończył pisanie „Dziennika” już po dwóch dniach pobytu w Afryce. Niewykluczone, że „Dziennik” był kontynuowany, ale w spuściznie uczonego nie zachował się ciąg dalszy zapisów.

²⁶ A. Lewak, *Ksawery Branicki (1816–1879)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 2, *op. cit.*, s. 408–409. Brat Aleksandra i Konstantego Branickich.

²⁷ Archiwum Nauki PAN i PAU, Spuścizna Antoniego Wagi (1799–1890), sygn. K III-141, j.a. 59 (Antoni Waga, „Dzienniki podróży”. Egipt 1879), rkps, s. 4.

²⁸ Archiwum Nauki PAN i PAU, Spuścizna Antoniego Wagi (1799–1890), sygn. K III-141, j.a. 93 (List Władysława Taczanowskiego z dnia 16 XI 1879 roku do Antoniego Wagi, rkps, k. 202); W. Taczanowski, *Listy do Antoniego Wagi...*, *op. cit.*, s. 153.

²⁹ W. Taczanowski, *Listy do Antoniego Wagi...*, *op. cit.*, s. 157. Zob. J.A. Słupska, *Ksawery Branicki (1816–1879). Emigracja: polityka i finanse*, Warszawa 2008, s. 215; *Kronika miejscowa i zagraniczna Kraków 25 listopada*, „Czas” 1879, nr 273, s. 3.

Notatki z podróży do Afryki w 1864 r.³⁰ zapisał Antoni Waga czarnym atramentem w małym notesie o wysokości 135 mm i szerokości 98 mm, w miękkiej oprawie, bez paginacji. Zapisy w „Dzienniku” obejmują okres od 18 listopada 1863 r. do 23 maja 1864 r. i są relacją z ekspedycji Antoniego Wagi do kraju faraonów, podczas której zwiedził również Francję i Włochy. Edycja źródłowa zawiera opis pobytu Antoniego Wagi w Egipcie od 31 grudnia 1863 r. do 23 maja 1864 r. Pomiędzy kartami „Dziennika” wsunięta jest luźna kartka o wymiarach 110 × 65 mm. Na awersie zapis: „Pobyt w Kairze, dwa ciągi w Tygodniku Ilustrowanym z r. 1865 str. 100 i 110”. Wrażenia z podróży Antoniego Wagi do Egiptu z 1864 r. pt. *Pobyt w Kairze* opublikowane zostały w „Tygodniku Ilustrowanym” z 1865 r. w tomie XI. Tekst ukazał się w dwóch fragmentach w nrze 286 z dnia 18 marca 1865 r., s. 100–102, i w nrze 287 z dnia 24 marca 1865 r., s. 110–113. Do tekstu Antoniego Wagi w „Tygodniku Ilustrowanym” załączono także *Wiersz do Antoniego Wagi profesora, z okoliczności powrotu jego z dalekiej naukowej podróży po Wschodzie*, autorstwa Władysława Wagi (1836–1865), poety, powstańca styczniowego, krewnego uczonego „naturalisty”. Prezentowany tekst źródłowy z „Dziennika” podróży Antoniego Wagi do Egiptu w 1864 r. nie jest w żadnym fragmencie tożsamy z tekstem Antoniego Wagi opublikowanym w „Tygodniku Ilustrowanym”. „Dziennik” prowadzony jest na bieżąco, dzień po dniu, natomiast *Pobyt w Kairze* jest relacją o charakterze wspomnieniowym. W „Dzienniku” Antoni Waga skrupulatnie odnotowywał każdy szczegół z pobytu w Afryce, podczas gdy we wspomnieniu drukowanym skupia się na charakterystyce wybranych miejsc, dużo uwagi poświęcając aspektom świata roślin i zwierząt Egiptu. Zmodernizowany do zasad współczesnych tekst Antoniego Wagi pt. *Pobyt w Kairze*, opatrzony przypisami objaśniającymi terminy, miejsca i osoby, został opracowany przez Leszka Zinkowa w publikacji pt. *Kto nie widział Kairu, nie widział piękności świata... Egipt w relacjach prasowych polskich podróżników drugiej połowy XIX wieku*³¹.

Zapiski z wyprawy na Czarny Łąd w 1879 r. sporządził Antoni Waga czarnym atramentem na szytych kartkach o wymiarach 210 × 133 mm, bez oprawy i bez paginacji. W edycji źródłowej zastosowano paginację ołówkową naniesioną ręką archiwisty. Zapisy obejmują czas od 6 października do 31 października 1879 r. i są opisem podróży Antoniego Wagi do Egiptu z Warszawy przez Kraków, Wiedeń, Włochy i Grecję. Tekst źródłowy jest krótką relacją z wizyty w Egipcie od 30 do 31 października 1879 r.

Fragmenty „Dzienników podróży”, z których pochodzą edytowane teksty, nie były wcześniej publikowane. Edycja została przygotowana z uwzględnieniem

³⁰ Archiwum Nauki PAN i PAU, Spuścizna Antoniego Wagi (1799–1890), sygn. K III–141, j.a. 58 (Antoni Waga, „Dzienniki podróży”. Egipt 1864), rkps, b.p.

³¹ *Kto nie widział Kairu, nie widział piękności świata... Egipt w relacjach prasowych polskich podróżników drugiej połowy XIX wieku*, oprac. L. Zinkow, Kraków 2011, s. 28–29, 107–128.

zasad zawartych w instrukcji wydawniczej dla źródeł z przełomu XIX i XX wieku³². W tekście zachowane zostały cechy charakterystyczne dziewiętnastowiecznego słownictwa i jego fonetyki przy jednoczesnym uwspółcześnieniu pisowni i interpunkcji. Poprawiono błędy ortograficzne i rzeczowe. Nazwy miejscowości pozostawiono w języku oryginału, podając wersję współczesną wraz z krótką informacją w przypisach. Nazwy łacińskie, francuskie, angielskie i arabskie występujące w tekście zaznaczono kursywą, a tłumaczenia zapisano w przypisie. Skrócenia uzupełniono antykwą i oznaczono nawiasem kwadratowym. Opuszczono wszystkie podkreślenia, nawiasy okrągłe i pauzy, gdyż nie przekazywały treści istotnej dla tekstu. Tekstom źródłowym nadano dwa podtytuły: Egipt 1864 oraz Egipt 1879, których „Dzienniki podróży” nie posiadają.

Egipt 1864

Dnia 31 grudnia Alexandria³³.
*Hôtel de l'Europe*³⁴ na placu Konsulow[ym]³⁵.

1864

Dnia 1 stycznia kościół ^{ści} Katarzyny³⁶. Port. Miasto tureckie. Wielbłądy. Miasto arabskie. Kolumna Pompejusza³⁷. Cmentarze. Ogrody. Kanał Mahmudieh–Phare³⁸. Fellahy³⁹. Jezioro Mareotis⁴⁰. Mirages⁴¹. Fortyfikacje. Pałac Wicekróla⁴². Obelisk⁴³.

Dnia 2 stycznia do Kairu drogą żelazną⁴⁴: między kanałem Mahmudieh a jeziorem Mareotis. Zalewy. Stada wodnych ptaków. Flamingi. Kafr-Dauwar⁴⁵ 1^{sza} stacja. Wsie fellachów.

³² I. Ichnatowicz, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i pocz. XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 7, 1962, s. 99–124.

³³ Aleksandria – miasto portowe w Egipcie.

³⁴ Hôtel del'Europe (fr.) – jeden z najbardziej znanych hoteli w Aleksandrii.

³⁵ Plac Konsula – centralny plac Aleksandrii, znany jako Grand Place i Place des Consuls, ponieważ główne mocarstwa miały tam swoje misje dyplomatyczne.

³⁶ Klasztor świętej Katarzyny – najstarszy klasztor chrześcijański, znajdujący się u stóp Góry Świętej Katarzyny i góry Synaj.

³⁷ Kolumna Pompejusza – monolit z czerwonego granitu z korynckim kapitelem, wzniesiony ku czci cesarza Dioklecjana.

³⁸ Kanał Mahmoudieh – kanał rozpoczynający się w porcie Nilu Mahmoudia, przechodzący przez Aleksandrię do Morza Śródziemnego. Zbudowany, aby zaopatrywać Aleksandrię w żywność i świeżą wodę z Nilu.

³⁹ Fellach – osiadły chłop, rolnik.

⁴⁰ Buhajrat Marjut (w starożytności Mareotis) – słone jezioro w północnym Egipcie.

⁴¹ Mirages (Fata Morgana) – złożona forma wyższego mirażu widoczna w wąskim paśmie tuż nad horyzontem.

⁴² Pałac Wicekróla – pałac w Aleksandrii, oficjalna rezydencja prezydenta Egiptu. Za czasów dynastii Muhammada Alego w Egipcie i Sudanie był to pałac wicekróla.

⁴³ Obelisk – kamienny monolit w formie graniastosłupa zwężającego się ku górze, zwieńczonego szczytem w formie ostrosłupa.

⁴⁴ Droga żelazna – dawniej kolej.

⁴⁵ Kafr El Dawwar – duże miasto przemysłowe w północnym Egipcie w delcie Nilu.

Ich cmentarze. Widok palm. Grunta uprawne. Irygowanie⁴⁶ pól. Bawełna. Użycie bawołów⁴⁷. Wielbłądy. Damanhur⁴⁸ miasto. Meczety⁴⁹ i minarety⁵⁰.

[2.]

Kafr-Zajad⁵¹ śniadanie. Tanta⁵² duże miasto. Nadzwyczajne zbiorowisko ludu. Benāl-Assal⁵³. Pałac Abbasa paszy⁵⁴. Ujrzenie wielkich piramid⁵⁵. Kopuły⁵⁶ i minarety Kairu.

Kair *Hôtel des Ambassadeurs*⁵⁷.

Dnia 3 stycznia Góra Mokattam⁵⁸. Groby kalifów⁵⁹. Miasto wewnątrz. Ulice: Esbekyeh⁶⁰ i Muski⁶¹. Bazary⁶². Okna mieszkań opatrzone żaluzjami zwanymi muharabi⁶³. Palenie tytoniu z maszynek zwanych szysza⁶⁴. Na głowach mężczyzn czapeczka czerwona zwana fez⁶⁵, pod nią biała takija⁶⁶, na to rańtuch⁶⁷ kafija⁶⁸. Kobiety mają nos opatrzone gatunkiem maski z metalu, zwanym burka⁶⁹.

⁴⁶ Irygacja – nawadnianie.

⁴⁷ Bawół – afrykański ssak zaliczany do bydła.

⁴⁸ Damanhur – miasto w delcie Nilu.

⁴⁹ Meczet – świątynia muzułmańska.

⁵⁰ Minaret – wieża przy meczecie, z której muezin nawołuje wiernych na modlitwę.

⁵¹ Kafr Az-Zayyat – miasto w delcie Nilu.

⁵² Tanta – miasto w północnym Egipcie.

⁵³ Banha al.-Asal – miasto w północnym Egipcie. Staroegipskie Hut-ta-heri-ib, greckie Athribis, koptyjskie Athrebi.

⁵⁴ Abbas I Pasza (1813–1854) – władca Egiptu, wicekról w latach 1848–1854. Wnuk Muhammada Alego.

⁵⁵ Piramida – monumentalny grobowiec z kamienia lub cegły w formie ostrosłupa, centralny element zespołów grobowych egipskich władców w czasach Starego i Średniego Państwa.

⁵⁶ Kopuła – półkolisty sklepienie budynku w kształcie czaszy.

⁵⁷ Hôtel des Ambassadeurs (fr.) – hotel Ambasadorów.

⁵⁸ Góra Mokattam – wapienne, urwiste wzgórze w południowo-wschodniej części Kairu.

⁵⁹ Kalif – tytuł następców Mahometa, przywódców społeczności muzułmańskich.

⁶⁰ Azbakeyah – obszerny plac kairski nazwany na cześć mamelukiego księcia. W 1872 r. przekształcony w miejski ogród.

⁶¹ Sharia Al Muski – kairska ulica handlowa wyznaczona w pierwszej połowie XIX w.

⁶² Bazar – targowisko.

⁶³ Muszarabia – rodzaj okna wykuszowego z rzeźbionymi drewnianymi kratownicami.

⁶⁴ Shisha – fajka wodna używana do palenia tytoniu. Na lewym marginesie dopisek ręką A. Wagi (fr. Narguilé).

⁶⁵ Fez – nakrycie głowy w kształcie krótkiego cylindrycznego kapelusza bez ronda, wykonane z filcu w różnych odcieniach czerwieni, najczęściej z frędzlem w kolorze czarnym.

⁶⁶ Takija – ściśle przylegająca do głowy czapka bez daszka.

⁶⁷ Rańtuch – kobiece nakrycie głowy.

⁶⁸ Kafija – muzułmańska chusta na głowę dla mężczyzn.

⁶⁹ Burka – nakrycie głowy noszone przez niektóre muzułmanki. Nieprzezroczyste, mające materiałową kratkę na wysokości oczu umożliwiającą widzenie.

Dnia 6 stycznia zwiedzenie Muzeum Starożytności Egipskich⁷⁰, założonego i utrzymanego przez Francuza p^a Mariette⁷¹, na przedmieściu Bulak⁷².

Dnia 7 zwiedzenie gór Mokattam i dalszego pasma, gdzie las drzew skamieniałych⁷³.

Dnia 9 przeprawa przez Nil dla zwiedzenia piramid. Wstąpienie na najwyższą zwaną Cheops⁷⁴. Olbrzymi Sfinx⁷⁵. Świątynia starożytna nowo odgrzebaną. Wieś Gizeh⁷⁶. Wieś El-Kafr⁷⁷, najbliższa piramid.

Dnia 13 stycz[nia] Szkoła lekarska egipska. Szpital. Tatr anatomiczny⁷⁸. Prosektorium⁷⁹. Audytorium⁸⁰. Mieszkania alumnów⁸¹. Gabinety naukowe: zoologiczny i mineralogiczny. Biblioteka. Ogród botaniczny.

Dnia 20 stycznia wieczorem opuściliśmy Kair na barce⁸². Nocleg na Nilu pierwszy.

Dnia 26 stycznia Bene-Suef⁸³ miasto.

Dnia 28 stycz[nia] pierwsze *Nectarinie*⁸⁴. Minieh⁸⁵.

Dnia 29 stycz[nia] pierwsza palma Dum⁸⁶ *Cucifera thebaica*⁸⁷. Beni-Hassan⁸⁸ na prawym brzegu Nilu.

⁷⁰ Muzeum Egipskie w Kairze – muzeum sztuki egipskiej, założone w 1857 r. przez Auguste’a Ferdinanda François Mariette’a (1821–1881).

⁷¹ Auguste Ferdinand François Mariette (1821–1881), francuski historyk, archeolog i egiptolog.

⁷² Bulak – dzielnica Kairu. Gwiazdka ręką A. Wagi, a na rewersie kartki o wymiarach: wys. 110 mm × szer. 65 mm wyjaśnienie: „* W Bulaku pod Kairem drukowany w r. 1835 egzemplarz Tysiaca i jednej nocy, jako szacowny nabytek dla biblioteki zamkowej w Gotha, przywiózł książę gotajski ze swej podróży do Egiptu. Wydanie to mieści text arabski, podług recenzji egipskiej, na zasadzie przepisów o stylu arabskim, opracowany przez Abderrahmana El-Safti El-Sharkawi, gdy tymczasem tekst wydany w Niemczech przez Habichta i Fleischera, opracowany został podług recenzji tunetańskiej w stylu potocznym”.

⁷³ Las Skamieniały – skrzemieniałe pnie drzew. W XIX w. ciekawostka turystyczna Kairu i wzgórz Mokattam.

⁷⁴ Piramida Cheopsa – grobowiec faraona Cheopsa w Gizie, władcy starożytnego Egiptu IV dynastii z okresu Starożytności.

⁷⁵ Wielki Sfinks – posąg sfinksa, mitycznego stworzenia przedstawianego jako lew z ludzką głową. Wielki Sfinks znajduje się na terenie kompleksu piramid w Gizie.

⁷⁶ Giza – miasto na zachodnim brzegu Nilu i płaskowyż, na którym znajduje się grupa trzech piramid: Cheopsa, Chefrena i Mykerinosa.

⁷⁷ Kafr El Sheikh – miasto w delcie Nilu zwane „wsią wodzą”.

⁷⁸ Teatr anatomiczny – miejsce do nauki anatomii z amfiteatralną salą wykładową.

⁷⁹ Prosektorium – miejsce wykonywania sekcji zwłok.

⁸⁰ Audytorium – sala wykładowa o amfiteatralnym układzie.

⁸¹ Alumn – uczeń.

⁸² Barka – statek o płaskim dnie.

⁸³ Beni Suef – miasto w środkowym Egipcie.

⁸⁴ Nectarine (łac.) – nektarynka, odmiana brzoskwini.

⁸⁵ Al-Minja – miasto w środkowym Egipcie na zachodnim brzegu Nilu.

⁸⁶ Palma Dum – gatunek drzewa występującego w Afryce.

⁸⁷ *Cucifera thebaica* (łac.) – rodzaj palmy Dum o wielu pniach i jadalnych, owalnych owocach.

⁸⁸ Beni-Hassan – stanowisko archeologiczne na wschodnim brzegu Nilu.

[3.]

Dnia 30 stycz[nia] Roda⁸⁹ Hermopolis magna⁹⁰ na lewym brzegu Nilu, wielka fabryka cukru założona przez Izmaela⁹¹ baszę⁹². Budowla kształtów europejskich. Środkowa ma postać pałacu. Terytorium palmami daktylowymi zarosłe. Na prawym brzegu ciągną się nieprzerwanie groby starożytnych Egipcjan. Ruiny Antinoë⁹³, miasta założonego przez ces[arza] Adriana⁹⁴.

Dnia 31 stycz[nia] Góry Abu Feda⁹⁵, w których przerznięciu gnieździ się tysiące kormoranów.

Dnia 4 lutego Siud staroż[ytne] Lycopolis⁹⁶ miasto główne w Wyższym Egipcie. Nekropol[ia] staroż[ytnych] Egipcjan w górze przyległej. Cmentarz dzisiejszych mieszkańców.

Dnia 5 lutego Msza w kościele koptycznym⁹⁷ ś^{te}go Ferdynanda. Wieczorem tańce z muzyką gauan u konsula amerykańskiego.

D[nia] 10 lutego Dżyrdżeh⁹⁸ miasto. Spotkanie się z Fudel-baszą⁹⁹ i z nim śniadanie. Nocleg z 10^{go}/11 stycz[nia]¹⁰⁰.

D[nia] 11 lutego Bellianeh¹⁰¹ wym[owa] Bajana. Mały deszczyk w nocy.

D[nia] 18 lutego Keneh¹⁰² naprzeciwko dawnego Tentyris dziś Denderah¹⁰³.

D[nia] 20 lutego wieś Negade¹⁰⁴. Kościół koptyczny. Msza w kaplicy.

D[nia] 21 lutego Luxor¹⁰⁵. Dawne Teby¹⁰⁶. Karnak¹⁰⁷.

D[nia] 25 lutego Esne¹⁰⁸ dawne Latopolis¹⁰⁹. Obiad w ogrodzie.

⁸⁹ Roda – wyspa na Nilu.

⁹⁰ Hermopolis Magna – miasto w starożytnym Egipcie.

⁹¹ Isma' il Pasza (1830–1895), wicekról Egiptu w latach 1863–1879.

⁹² Pasza, basza – tytuł dostojnika w Imperium Osmańskim. Namiestnik sułtana osmańskiego w Egipcie.

⁹³ Antinoopolis – starożytne miasto założone przez cesarza rzymskiego Hadriana.

⁹⁴ Publiusz Eliusz Hadrian – cesarz rzymski w latach 117–138 n.e.

⁹⁵ Abu Fedach – łańcuch gór obfitujących w jaskinie służące niegdyś Egipcjanom za cmentarzyska dla świętych krokodyli.

⁹⁶ Lykopolis – miasto w starożytnym Egipcie na zachodnim brzegu Nilu. Przez Egipcjan nazywane Siut i stąd nazwa współcześnie istniejącego w tym miejscu miasta Asjut.

⁹⁷ Kościół koptyjski – orientalny Kościół prawosławny w Egipcie, skupiający rdzenną ludność tego kraju – Koptów.

⁹⁸ Dżirdża – miasto w środkowym Egipcie na zachodnim brzegu Nilu.

⁹⁹ Osoby nie udało się zidentyfikować.

¹⁰⁰ Błąd, powinno być 10/11 lutego.

¹⁰¹ Al-Baliyana – miasteczko w Górnym Egipcie na zachodnim brzegu Nilu.

¹⁰² Kina – miasto w południowym Egipcie na wschodnim brzegu Nilu.

¹⁰³ Dendera – miasto w Górnym Egipcie.

¹⁰⁴ Nagada – miasto na zachodnim brzegu Nilu.

¹⁰⁵ Luksor – miasto w południowym Egipcie na prawym brzegu Nilu.

¹⁰⁶ Teby – starożytne miasto w Górnym Egipcie. Obecnie część Teb zajmują miasta Luksor i Karnak.

¹⁰⁷ Karnak – miasto w Górnym Egipcie.

¹⁰⁸ Esna – miasto w południowym Egipcie na zachodnim brzegu Nilu.

¹⁰⁹ Latopolis – starożytne miasto w Górnym Egipcie.

D[nia] 27 lutego El-Kab¹¹⁰ dawniej Euleuthias. Groby starożytne z freskami, z czasów Amusnofa II¹¹¹; Ramzesa II¹¹² Sezostrysa W[ielkiego].

D[nia] 29 lutego Edfu¹¹³ Apolinopolis magna. Wieś Tum¹¹⁴. Góra Gebel Abu Szeger¹¹⁵ góra ojca burzy. Nagły przeciąg wiatru.

D[nia] 1 marca Silsileh¹¹⁶. Góry piaskowcowe i w nich mała świątynia, czyli kaplice z czasów Ramzesa II.

[4.]

Ramzesa II¹¹⁷. W górach tych, z obu stron Nilu brano kamień piaskowy do pobudowania Teb Karnak i Memfis¹¹⁷.

D[nia] 2 marca wieczorem, nadzwyczajna roja drobnych komarowatych w powietrzu.

D[nia] 3 marca Assuan¹¹⁸, dawniej Syene. Grupy skał granitowych na Nilu. Na jednej starożytny nilometr¹¹⁹. Piechotna podróż do wyspy Philae¹²⁰ drogą królewską Gisser Sultani ciągnącą się wszędzie ponad Nilem.

D[nia] 9 marca Nowy Rok u Arabów.

D[nia] 10 marca Katarakta¹²¹ wśród grup granitowych. Wyspa Elefantyna¹²². Wyspa Philae. Świątynia.

D[nia] 11 marca przejazd na łódce z wyspy Philae do Assuanu, i stamtąd powrót piechotą w nocy przez pustynię.

D[nia] 12 marca podróż w Nubii¹²³ dawn[ej] Etiopii. Debod¹²⁴ świątynia. Kerdasch¹²⁵ świątynia. Wady-Tafach¹²⁶. Świątynie. Wszędzie ludzie czarni i nadzy, zwłaszcza dzieci.

¹¹⁰ El-Kab – miasto w Górnym Egipcie na wschodnim brzegu Nilu. Po grecku nazywało się Eileithyas.

¹¹¹ Ahmose II – władca starożytnego Egiptu w latach 570–526 p.n.e.

¹¹² Ramzes II Wielki (Sezostrys) – władca starożytnego Egiptu w latach 1279–1213 p.n.e.

¹¹³ Edfu – miasto w Górnym Egipcie na zachodnim brzegu Nilu. W czasach rzymskich Apolinopolis Magna.

¹¹⁴ Tur – miasteczko na półwyspie Synaj nad Morzem Czerwonym. Nazwa pochodzi od arabskiego określenia góry, na której prorok Mojżesz otrzymał od Boga tablice prawa – Jabal Al Tor.

¹¹⁵ Gebel Abu Set – góra ojca burzy. W mitologii egipskiej Set to bóg pustyń, burz, nieładu, przemocy i obcych w religii starożytnego Egiptu.

¹¹⁶ Gebel el-Silsila – pasmo wzgórz z piaskowca na północ od Asuanu, przez które przecina swój bieg Nil.

¹¹⁷ Memfis – miasto starożytnego Egiptu. Stolica w epoce Starego Państwa.

¹¹⁸ Asuan – miasto na południu Egiptu na wschodnim brzegu Nilu.

¹¹⁹ Nilometr – w starożytnym Egipcie konstrukcja służąca do pomiaru przejrystości i poziomu wody w Nilu podczas rocznego sezonu powodziowego.

¹²⁰ File – wyspa na Nilu na wysokości I katarakty. W starożytności miejsce kultu Izydy.

¹²¹ Katarakta – wychodnia wylewnych skał, tworząca na rzece przegrodę uniemożliwiającą żeglugę. Na Nilu w Egipcie i Sudanie znajduje się siedem katarakt.

¹²² Elefantyna – wyspa na Nilu w południowym Egipcie.

¹²³ Nubia – kraina historyczna obejmująca dolinę środkowego Nilu.

¹²⁴ Debod – starożytna świątynia z II w. p.n.e.

¹²⁵ Kerdasch – nubijska świątynia poświęcona bogini Hathor i Izydzie.

¹²⁶ Wadi Tafra – obszar w pobliżu Ash Shinbab i Mīt Ruhaynah.

D[nia] 13 Kalabsze¹²⁷ wielka świątynia.

D[nia] 14 marca pierwszy raz ujrzałem krokodyla *Timsach*¹²⁸, wielkiego, leżącego na wyspie piaszczystej. Wieś Musztamle¹²⁹ nocleg.

D[nia] 15 marca Korte¹³⁰.

D[nia] 16 marca Dzerar¹³¹ wyspa. Wadi Mekarrakach¹³², niegdyś Hiera Sycaminos¹³³, czyli święty Sykomor¹³⁴. Zwaliska świątyni Izdydy i Ozyrysa¹³⁵.

D[nia] 18 marca Wadi Sebua¹³⁶, czyli wieś lwów, tak przez Arabów nazwana z powodu, że do świątyni, której tu są szczątki, prowadziła droga wytknięta dwoma rzędami sfinxów. Dziś częścią zapadłych, częścią poniszczonych.

D[nia] 19 pierwsza *Nectarinia*¹³⁷ i żółt nilowy.

[5.]

Dnia 20 Korosko¹³⁸. Wysepka zamieszkała przez krokodyla znacznej wielkości. Do jednego strzelano.

Dnia 23 marca Arabowie wyciągnąwszy tego zastrzelonego krokodyla z wody, przynieśli go na naszą barkę nieżywego, dwiema kulami przesytego, i zaraz skórę z niego ściągnęli. Długi był od końca ogona do wierzchołka paszczy, metrów 3. Wypruli z niego sznur jaj gotowych do zniesienia w liczbie 27. Jaja wielkości gęsich, skorupa biała, uginająca się pod naciśnięciem palcami. Ziarna wapna w budowie jej, bardzo rzadkie. Białko przezroczyste, nieco niebieskawo przebijające, żółtek białozółty. Białko w gotowaniu, niełatwo się ścina. Żółtek ugotowanego na twardo, suchy, w ustach rozsypujący się jak mączka. Jaja niedobrego smaku, nawet nie śmierdzące. Mięso krokodyla białe, bardzo smaczne i bez woni. Nocy ten dzień poprzedzającej zabity został w górach muflon, czyli dziki baran. Zastrzelona także hiena pręgowana, już druga. Tegoż dnia po południu opuszczamy Korosko, udając się na powrót Assuanu. *Mantis*¹³⁹ jaja zniosła.

Dnia 24 nocleg w Haszba Akaba¹⁴⁰ *l'écuse ou la pente d'Acaba*¹⁴¹.

¹²⁷ Kalabsha – świątynia z piaskowca poświęcona nubijskiemu bóstwu Słońca o imieniu Mandulis.

¹²⁸ Timsah (arab.) – krokodyl.

¹²⁹ Być może mowa o Masztul as-Suk, miejscowości położonej na południowy zachód od Kairu.

¹³⁰ Miejscowości nie udało się zidentyfikować.

¹³¹ Dżazirat – wyspa w Egipcie na Morzu Czerwonym.

¹³² Wady Maharrakah – starożytna świątynia poświęcona Izydzie i Serapisowi.

¹³³ Hierasykaminos – starożytne miasto w środkowym biegu Nilu.

¹³⁴ Sykomora – odmiana figowca, symbol żywotności uważany przez Egipcjan za drzewo święte.

¹³⁵ Świątynia Izdydy – świątynia na wyspie File wybudowana w czasach rzymskich. W skład kompleksu wchodziły kaplice Ozyrysa i Horsa.

¹³⁶ Wadi es-Sebua – miejsce dwóch egipskich świątyń Nowego Królestwa.

¹³⁷ Zob. przypis 86.

¹³⁸ Korosko – osada nad Nilem w Nubii.

¹³⁹ *Mantis* (łac.) – modliszka zwyczajna.

¹⁴⁰ Zatoka Akaba – zatoka w północnej części Morza Czerwonego pomiędzy Półwyspem Arabskim a półwyspem Synaj.

¹⁴¹ *L'écuse ou la pente d'Acaba* (fr.) – zamek lub zbocze Akaba.

[6.]

Dnia 25 marca pierwszy kameleon. W Korte głaziki nilowe¹⁴² oniexy¹⁴³. Wyprawa nasza oglądała w nocy zwaliska wspaniałej świątyni starożytnej w Gerf-Hossein¹⁴⁴. Ta świątynia wzniesiona była przez Ramzesa II Sezostrysa, a raczej pod jego rządami wykuta cała w skale, i dochowała się jeszcze drogi dobrze, a zadziwia ogromem słupów i posągów, w całym znaczeniu wyrazu kolosalnych. Poświęcona była trójcy bóstw: Pthah¹⁴⁵, Hathor¹⁴⁶ i Anouke¹⁴⁷.

Dnia 26 marca nocleg w Tabot¹⁴⁸ chamsin¹⁴⁹.

Dnia 27 marca Wielkanoc nasza chamsyn¹⁵⁰. Przybywamy do wyspy Philae.

Dnia 28 Assuan *Ammoperdix*¹⁵¹ i *Srerocles*¹⁵².

Dnia 29 w dalszą drogę z powrotem.

Dnia 31 marca Etfu¹⁵³. Świątynia starożytna, czysto utrzymana.

Dnia 1 kwietnia Esne¹⁵⁴. Ogrody wicekróla.

Dnia 5 kwietnia Luxor. Teby starożytne. Groby królów i królowych. Mumie etc. Kolosy Memnona¹⁵⁵. Memnonium¹⁵⁶.

Dnia 8 kwietnia różne groby w Tebach.

D[nia] 11 kwietnia Kench¹⁵⁷. Denderah. W nocy 11/12 uragan¹⁵⁸ na Nilu.

D[nia] 16 kwietnia Sochaczy¹⁵⁹.

[7.]

Dnia 17 kwietnia barka wbita na hak pod wsią Gezyryt szanda ul¹⁶⁰.

¹⁴² Głazik – ślad po osadach dyluwialnych.

¹⁴³ Onyks – minerał o równo ułożonych warstwach, dolnej w kolorze czarnym, górnej w kolorze białym.

¹⁴⁴ Gerf Hussein – świątynia poświęcona faraonowi Ramzesowi II.

¹⁴⁵ Pthah – starożytne bóstwo, bóg stwórca stojący na czele Wielkiej Trójki Bogów, patron rzemieślników i architektów.

¹⁴⁶ Hathor – jedna z głównych bogiń w religii starożytnego Egiptu. Bogini nieba, matka boga nieba Horusa i boga słońca Ra.

¹⁴⁷ Anouke – egipska bogini katarakty Nilu i Dolnej Nubii. Szczególnie czczona w Elefantynie.

¹⁴⁸ Taba – miejscowość na półwyspie Synaj na Riwierze Morza Czerwonego przez wieki zamieszkała przez Beduinów.

¹⁴⁹ Chamsin – suchy i gorący wiatr wiejący w Egipcie i nad Morzem Czerwonym.

¹⁵⁰ Zob. przypis 152.

¹⁵¹ *Ammoperdix* – ptak z rodziny bażantów.

¹⁵² *Pterocles* – ptak z rodziny stepówek.

¹⁵³ Edfu – miasto w południowym Egipcie na zachodnim brzegu Nilu, gdzie znajduje się świątynia Horusa.

¹⁵⁴ Esna – miasto w południowym Egipcie na zachodnim brzegu Nilu.

¹⁵⁵ Kolosy Memnona – część świątyni grobowej z dwoma kamiennymi posągami faraona Amenhotepa III.

¹⁵⁶ Memnonium – nekropolia tebańska.

¹⁵⁷ Kench – wioska egipska zamieszkała przez rzemieślników trudniących się garncarstwem.

¹⁵⁸ Huragan – silny wiatr.

¹⁵⁹ Sauhadż – miasto w południowym Egipcie na zachodnim brzegu Nilu.

¹⁶⁰ Gezyret al Masada – wieś w Egipcie.

D[nia] 21 kwietnia Siut¹⁶¹ listy.

Dnia 24 kwietnia Abu-Fedah. Owady na Capās... [zapis nieczytelny]¹⁶². Nil pod pasmem gór wapiennych, puddyngowatych.

Dnia 25 zabicie krokodyla 3 metry dług[i].

Dnia 29 kwietnia Beni Suef.

Dnia 3 maja Kair.

Dnia 17 maja Alexandria.

Krzew z przysadkami w końcach gałęzi czerwonymi: *Poinsettia pulcherrima*¹⁶³.

Krzewy z niebieskim kwiatem w Kairze w Esbekia: *Duranda Plumieri*¹⁶⁴.

Krzew w Alexandrii żółto kwitnący: *Tecoma stans*¹⁶⁵.

Tamże po ogrodach *Solanum macranthum*¹⁶⁶, *Solandra grandiflora*¹⁶⁷, *Caricapappaja*¹⁶⁸.

D[nia] 23 maja opuszczamy Alexandrię i Egipt, udając się z hotelu europejskiego *European Hotel* na parowy statek francuski *Dupleix*¹⁶⁹.

Egipt – 1879

[4.]

[...] Odtąd puszcza się na tę przestrzeń Śródziemnego Morza, z której już żadnego nie ujrzemy lądu, aż do Egiptu.

D[nia] 29 śliczny poranek: czyste niebo, morze spokojne. Wieczór pamiętny przyjemnościami żeglugi po zwierciadlistym morzu, przy blasku księżycy.

D[nia] 30 godz[ina] 4 rano statek zatrzymał się z powodu, że nie chciał przybyć w godzinie, w której nie otwierają jeszcze wstępu do portu Aleksandryjskiego¹⁷⁰. Godz[ina] 6 statek wchodzi w port i wylądowujemy. Rzeczy znoszą na krypę¹⁷¹, jakich wiele podpłynęło. Wszyscy ludzie ubrani po wschodniemu, ci, co są wysyłani z hotelów, mają na bluzie czarny kaftan¹⁷² z nazwiskiem hotelu wypisanym wielkimi literami białymi, tak że ten napis całe piersi im okrywa. Składamy paszporty w biurze paszportowym. Rewizja bagaży na komorze.

Godz[ina] 8 zajeżdżamy do *Abbat's Hôtel*.

Alexandria od czasu, kiedy ją widziałem, mocno się zmieniła. Z owej ulicy Ambassadorsów powstało miasto wyrazu europejskiego: ulice czyste z kamiennymi chodnikami, domy białe lub bez wido-

¹⁶¹ Zob. przypis 99.

¹⁶² Miejscowości nie udało się zidentyfikować.

¹⁶³ *Poinsettia pulcherrima* – krzew z rodziny wilczomleczowatych.

¹⁶⁴ *Duranta plumieri* – roślina o liliowatych kwiatach i żółtych gniazdach kulistych owoców.

¹⁶⁵ *Tecoma stans* – krzew z rodziny bigoniowatych.

¹⁶⁶ *Solanum macranthum* – krzew z rodzaju psiankowatych.

¹⁶⁷ *Solandra grandiflora* – krzew z rodzaju psiankowatych.

¹⁶⁸ *Carica papaya* – melonowiec właściwy nazywany papają.

¹⁶⁹ *Dupleix* – pierwszy francuski statek nazwany na cześć XVIII-wiecznego gubernatora Pondichéry i gubernatora generalnego francuskich posiadłości w Indiach markiza Josepha François Dupleix.

¹⁷⁰ Port morski w Alexandrii – port na zachodnim brzegu Deltę Nilu pomiędzy Morzem Śródziemnym a jeziorem Buhajrat Marjut w Egipcie.

¹⁷¹ Krypa – duża, otwarta łódź o płaskim dnie.

¹⁷² Kaftan – długa szata wierzchnia.

[5.]

-cznych dachów, jednak okazałe, piętrowe, wysokie. Ich zewnętrzne ściany od dołu często pokostowane¹⁷³ brunatno-żółtawo, a na nich firmy kupców wypisywane kaligrafią¹⁷⁴ francuską i po francusku, często po włosku, a rzadziej po angielsku i grecku. Wiele magazynów¹⁷⁵ mają towary paryskie. Hotele czyste i obszerne, utrzymywane po europejsku. Dostyc skwerów posadzanych wielkimi drzewami strefy gorącej. W pięknej alei przypominającej ulicę Pod Lipami w Berlinie¹⁷⁶ wzniesiony brązowy posąg konny Mehameda Alego¹⁷⁷. Posąg ten ustawiony jest na wzniosłym postumencie z piaskowca egipskiego, kształtu przypominającego pilony przy starożytnych gmachach egipskich. Nie ma na nim żadnego napisu. Postacie konia i jeźdźca nieco kolosalne. Koń dzielny, ubrany paradnie, wsparty na dwóch nogach: lewej przedniej i prawej tylnej. Jeździec z całym rynsztunkiem¹⁷⁸, w ubiorze, jaki nosił za życia, w zawoju na głowie, lewą ręką spokojnie ułożoną trzyma cugle, prawą, otuloną rękawem delii, pod bok podwinął. Łaskawi panowie niemieckiego narodu, z którymi zapoznałem się na statku, a tu spotkałem, obwieźli mnie po mieście, w którym poprzednio bazyry zwiedziłem. Odwiedziliśmy tak nazwaną Iglę Kleopatry¹⁷⁹, starożytny obelisk z czerwonego granitu, lecz który z daleka wydaje się być piaskowcem. Przy pomniku tym zastaliśmy wielką czynność robotników utrwalających grunt wokół, wzruszony podczas zabierania przez Anglików innego podobnego z tejże epoki obelisku. Pojechaliśmy potem w inną stronę za miasto, dla widzenia wielkiej kolumny, którą dziś uznano za pomnik wystawiony cesarzowi rzymskiemu Dioklecjanowi. Ta piękna i bardzo wysoka kolumna, cała i z postumentem jest z czerwonego egipskiego granitu.

D[nia] 31 paźdz[iernika] o godz[inie] 7 rano pociągiem żelaznej kolei wyjechaliśmy z Alexandrii do Kairu na stację:

Kafre-Dowar¹⁸⁰ godz[ina] 8.

Abu-Homus¹⁸¹ godz[ina] 8¾.

Demen-Hur¹⁸² godz[ina] 9. Miasto, w którym trafiliśmy na jarmark. Meczet z wysokim minaretem.

Tel-el-Barut¹⁸³ miasteczko godz[ina] 9¾. Tu zastanowił uwagę naszą wielki przewóz bawełny w wańtuchach¹⁸⁴. O godz[inie] 10 przejeżdżaliśmy długi most na Nilu. Z prawej strony na rzece stały liczne barki obładowane bawełną.

¹⁷³ Pokostować – powlekać pokostem, środkiem do impregnacji drewna i tynku, w celu zabezpieczenia przed czynnikami atmosferycznymi.

¹⁷⁴ Kaligrafia – umiejętność starannego pisania.

¹⁷⁵ Magazyn – duży sklep.

¹⁷⁶ Aleja pod Lipami (Unter den Linden) w Berlinie – jedna z najpiękniejszych ulic Berlina, nazwana tak ze względu na zdobiące ją lipy.

¹⁷⁷ Muhammad Ali (1769–1849), wicekról Egiptu w latach 1805–1849.

¹⁷⁸ Rynsztunek – uzbrojenie i wyposażenie żołnierza.

¹⁷⁹ Iglą Kleopatry – nazwa dwóch egipskich obelisków z czasów panowania faraona Totmessa III. Obecnie jeden obelisk znajduje się w Londynie, drugi w Nowym Jorku. Obelisk londyński został przetransportowany z Egiptu w latach 1877–1878, a obelisk z Nowego Jorku został przetransportowany z Egiptu w latach 1880–1881.

¹⁸⁰ Zob. przypis 49.

¹⁸¹ Abu Hummus – miasto w Egipcie.

¹⁸² Zob. przypis 49.

¹⁸³ Tell el Barud – miasto w Egipcie.

¹⁸⁴ Wańtuch – grube płótno używane na worki i opakowania, worek z takiego płótna.

Kafr-el-Zajet¹⁸⁵ miasto godz[ina] 10¼. Tu zatrzymuje się pociąg na kwadrans i pasażerowie zstępują jeść śniadanie.

Tanta dość wielkie miasto, sławne jarmarkiem na żony. Pociąg przybywa na godz[inę] 11 i zatrzymuje się na minut 10. Okazałe budowle w mieście, prefektura i meczety z wzniosłymi minaretami.

[6.]

Birkid-Sab¹⁸⁶ miasto godz[ina] 11½. Furgony obciążone balami bawełny. Przejechawszy znowu most na Nilu, przy którym zgromadziły się stojące barki, o godz[inie] 12½ przybywamy na stację.

Benha l'Assal¹⁸⁷ miasto miodu, duże miasto, ale nierównie większym było w starożytności pod nazwiskiem egipskim Ha-ta-ab-ra, greckim Athribis¹⁸⁸. Ukazują potężne zwaliska jego w bliskości.

Od samej Alexandrii kolej żelazna ciągnie się nizinami tak sposobem irygacji zalanymi wodą nilową, że prawie wszystkie grunta bliższe, sprawiają widok bagien. Tu już wysychające, tam całkowicie ówdzie w brzdach tylko wodą napełnione. Grunta te są po największej części pokupowane i pozagospodarowywane przez europejskich kupców, których kosztem wznoszą się tu i ówdzie piękne budowle europejskiego wejrzenia. Uprawy są uskuteczniacie nader porządnie. Plugi ciągną bawoły, które wszędzie się spotyka. Największe przestrzenie pól zajmuje kukurydza, a po niej bawełna i w niejednym miejscu ryż. Wszędzie podczas przejazdu widzieliśmy ludzi zajętych zbieraniem bawełny. Na małych tylko przestrzeniach postrzegaliśmy koniczynę lub inną jaką pastewną roślinę. Dopiero od stacji Benha¹⁸⁹ spostrzegłem opodal len. Za tą także stacją spotykać zaczęliśmy plantacje trzciny cukrowej.

Tuk godz[ina] 12¾ ze stacji tej po raz pierwszy dojrzeć się dają wielkie piramidy przy Kairze.

Galiub¹⁹⁰ godz[ina] 1¼. Okolice coraz gęstszymi drzewami i krzewami zarośnięte. Dalej piękne parki i wille bogaczy egipskich i samego Kedywa¹⁹¹. Nareszcie Kair, w którym stanęliśmy na godz[inę] 2³⁴ i zajęliśmy do *Grand New Hotel*.

Równie i Kair odszedł daleko od stanu, w jakim go zostawiłem r. 1864. Mieszkamy dziś we wspinałym, po europejsku urządzonym hotelu, któremu podobnego dawniej w Kairze nie było. Gmachy tej wielkości, których dziś mnóstwo liczy stolica Egiptu, zasłaniają widok na owe gliniane budowle arabskie, między którymi wążutkie i kręte przechody tylko tych bez zabłąkania się prowadzić mogły, którzy tam urodzili się i wychowali. Wielki publiczny ogród Ezbekieh¹⁹², co do rozległości i różnorodności widoków równający się podobnym zakładom w pierwszych stolicach europejskich, a nieskończenie przewyższający je rozlicnością drzew i krzewów podzwrotnikowych,

¹⁸⁵ Zob. przypis 52.

¹⁸⁶ Birkat as-Sab – miasto na północny zachód od Kairu.

¹⁸⁷ Zob. przypis 54.

¹⁸⁸ Athribis – starożytne miasto w Dolnym Egipcie w delcie Nilu. Obecnie Tell Atrib.

¹⁸⁹ Zob. przypis 54.

¹⁹⁰ Ghalib – port na południowym wybrzeżu Morza Czerwonego.

¹⁹¹ Kedyw – tytuł pochodzenia perskiego używany przez władców Egiptu na przełomie XIX i XX w.

¹⁹² Azbakeya Garden – najpiękniejszy miejski ogród w Kairze założony w 1872 r.

[7.]

umocnił przekonanie, że można i potrzeba dodać orientalnemu miastu aleje, skwery itp., które już dziś spotyka się w Kairze. Szkoda, że dość szerokie drogi powozowe w mieście nie mogą dotąd zamienić się w ulice, pewnie dla braku materiałów właściwych do wybrukowania: rzecz atoli niewątpliwa, że to niedługo nastąpi i wtedy dorówna pięknym miastom europejskim. Kair, który już ma obszerne place i długie bulwary pod sznur powyprowadzane. Na jednym z tych placów jest i tu wzniesiony konny posąg brązowy. Koń arabskiej rasy daje się widzieć w zatrzymaniu, wszystkimi czterema nogami oparty: na nim jeździec w wojskowym ubiorze, z fezem na głowie, w lewej ręce trzyma cugle, a prawą podniesioną dumnie w stronę wschodnią wskazuje. Wyniosły postument pod tym posągiem przedstawia ze wszystkich czterech stron przygotowane miejsca do napisu, dotąd wszakże nie ma żadnego. Monolity użyte do utworzenia postumentu, obłożone są tablicami gładzonego marmuru zapewne?, które swą płową barwą i nieścistością zestawień wprawiają na pierwszy rzut oka w złudzenie, jakoby ten postument drewnianymi deskami był obity.

BERNADETA WILK

ANTONI WAGA'S "TRAVEL JOURNALS" FROM EGYPT

Key words: Antoni Waga, Aleksander Branicki, Konstanty Branicki, Egypt, journey

SUMMARY

Antoni Waga (1799–1890), zoologist, pioneer in the applied entomology, teacher in secondary schools in Warsaw, bibliophile, erudite, a member of the Cracow Scientific Society (hereinafter: CSS) and the CSS Physiography Commission (since 1873 the Academy of Art and Science), participant of numerous scientific expeditions to Mediterranean countries as well as to Africa and Middle East. Antoni Waga's journeys stemmed not only from his willingness to learn about the most distant corners of the world and their culture but most of all from his interest in nature and a passion for collecting insects. Pieces of Journals presented below refer to Antoni Waga's memories from his journey to North-East Africa and include the researcher's reports from his visit to Egypt in 1864 and 1879. The Journals come from Antoni Waga's collection kept by the PAAS and the PAS Archive of Science file no. K III–141.